

Ο ΑΒΡΑΑΜ ΣΤΟ ΚΟΡΑΝΙΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Αγγελική Γρ. Ζιάκα, Δρ. Ιστορίας των Θρησκειών

Α΄

Αβραάμ, ο πρώτος μονοθεϊστής (hanîf)

Το πρόσωπο του Αβραάμ (Ibrâhîm) έχει μεγάλη σημασία για την ισλαμική παράδοση. Στο Κοράνιο υπάρχουν ποικίλες παραδόσεις για τον Αβραάμ, και ορισμένες για τον γιο του Ισμαήλ (Isma'îl) και την μητέρα του Άγαρ (Hâjar), διάσπαρτες σε διάφορα κεφάλαια και χωρία του Κορανίου. Το όνομα Αβραάμ απαντά 69 φορές στο Κοράνιο, και είναι το δεύτερο πιο συχνά αναφερόμενο όνομα προφήτη μετά από αυτό του Μωυσή (Mûsâ). Πολλές από τις διηγήσεις είναι σαφώς παρμένες από τα σχετικά για τον Αβραάμ κεφάλαια της Παλαιάς Διαθήκης (Γένεσις κεφ. 15-17), ενώ άλλες απηχούν αντιλήψεις της ιουδαιοχριστιανικής και ψευδεπίγραφης ιουδαιοχριστιανικής παράδοσης. Όπως στην βιβλική παράδοση έτσι και στην κορανική και ευρύτερα την μουσουλμανική δεν υπάρχει ιστορική ακολουθία στις διηγήσεις. Τα ίδια μάλιστα κεφάλαια του Κορανίου δεν είναι ταξινομημένα κατά ιστορική συνάφεια. Μόνο η ιστορικοφιλολογική ανάλυση, που έγινε τόσο από μουσουλμάνους όσο και από Ευρωπαίους ερευνητές, προσπάθησε να διακρίνει την ιστορική συνάφεια των κορανικών κεφαλαίων και να τα κατατάξει κατά χρονολογική σειρά σε δύο κατηγορίες: σε εκείνα που περιέχουν το κήρυγμα του Μωάμεθ (Muhammad) κατά την περίοδο της δράσης του στη Μέκκα (609/610-622) και εκείνα που περιέχουν το κήρυγμά του κατά την περίοδο της δράσης του στη Μεδίνα (622-632). Τα ίδια τα κορανικά επίσης κεφάλαια δεν έχουν ενότητες αυτοτελούς

διήγησης, αλλά εκθέτουν ποικίλα θέματα, χωρίς εννοιολογική και ιστορική συνάφεια. Οι αναχρονισμοί επίσης δεν λείπουν. Τον Μωάμεθ όμως δεν τον απασχολεί η ιστορική συνάφεια, αλλά ο διακαής πόθος να αποδείξει ότι το κήρυγμά του δεν είναι παρά όμοιο προς το κήρυγμα των προηγουμένων προφητών και αποστόλων του Θεού και ότι ο ίδιος έρχεται στην ανθρωπότητα ως ανανεωτής του αρχαίου μονοθεϊσμού.

Αυτός ο μονοθεϊσμός δεν ήταν άλλος παρά ο μονοθεϊσμός του προπάτορα Αβραάμ. Αυτή ήταν μια από τις βασικές αρχές του κηρύγματος του Μωάμεθ, ο οποίος ήθελε με τον τρόπο αυτό να κατοχυρώσει βιβλικά την μονοθεϊστική του διδασκαλία και να πείσει ιουδαίους και χριστιανούς ότι είναι ο νέος απόστολος και προφήτης του Θεού στη σειρά των προηγουμένων προφητών. Τις θέσεις αυτές θα τηρήσει έπειτα όλη η μουσουλμανική παράδοση και θα αναπλάσει βιβλικές και μη βιβλικές διδασκαλίες για τον Αβραάμ, δίνοντας τις δικές της ερμηνείες, χωρίς να ενδιαφέρεται για την ιστορική ακολουθία των διηγήσεών της.

Ακολουθώντας βασικές αρχές των περί δημιουργίας του ανθρώπου διδασκαλιών του βιβλίου της Γενέσεως, ο Μωάμεθ δέχεται ότι ο Θεός είχε προορίσει για την ανθρωπότητα την μονοθεΐα από την αρχή της δημιουργίας. Σύμφωνα με το Κοράνιο ο Θεός «παρήγαγε (δυνάμει) εκ της πλευράς των υιών του Αδάμ όλους τους απογόνους τους» και τους ρώτησε: «δεν είμαι εγώ ο Κύριός σας;» και αυτοί αποκρίθηκαν: ««ναι, το μαρτυρούμε, συ είσαι ο Ύψιστος» (σούρα 7,172). Αυτή είναι μια διαθήκη (mīthâq), την οποία συνήψε ο Θεός με τους ανθρώπους και με την οποία καθιέρωσε εξ αρχής την θρησκεία της μονοθεΐας, η οποία δεν είναι άλλη παρά το Ισλάμ, δηλαδή η απόλυτη υποταγή στον ένα Θεό. Επομένως το Ισλάμ που κήρυττε ο Μωάμεθ δεν ήταν παρά η αρχική έμφυτη (fitra) στον άνθρωπο θρησκεία. Αυτή την θρησκεία της καθαρής μονοθεΐας, η οποία εξέπεσε από τον παράδεισο και την οποία ξέχασε εν τω μεταξύ η ανθρωπότητα, αναζωπύρωσε ο Αβραάμ. Στο Κοράνιο ο Αβραάμ θεωρείται ως ο προφήτης, ο οποίος αιώνες μετά την εκδίωξη του Αδάμ από τον παράδεισο και την λήθη της μονοθεΐας, υπήρξε ο πρώτος που ξαναβρήκε την πίστη στον ένα Θεό, στράφηκε εναντίον της πολυθεΐας του λαού του (της jâhilīya =άγνοιας του ενός Θεού) και τους παρακίνησε να επιστρέψουν στον ένα

και μόνο Θεό (σούρα 19,41κ.εξ. 21,51 κ. εξ., 26,69 κ. εξ., 37,83 κ. εξ.). Έτσι κατά το Κοράνιο και την μουσουλμανική παράδοση ο Αβραάμ υπήρξε ο πρώτος muslim, δηλαδή πιστός, και ο αφοσιωμένος στο Θεό «hanîf» (μονοθεϊστής) και φίλος (walî) του Θεού. Γι' αυτό ακριβώς το Κοράνιο ονομάζει τον Αβραάμ και Khalîl-Ullâh, «φίλο του Θεού». Επομένως κατά το Κοράνιο το Ισλάμ είναι «η θρησκεία (ή το γένος) του (προπάτορα) Αβραάμ» (millât Ibrâhîm, σούρα 2,135) και ο Αβραάμ είναι ο «πατέρας των μουσουλμάνων» (σούρα 22,68) και αυτός που ανήγγειλε την έλευση του Μωάμεθ (σούρα 2,128-129). Αποτελεί το πρότυπο προς μίμηση (σούρα 60,4) του καθαρού μονοθεϊσμού (hanîf) (σούρες 2,128.131.135 & 3,95). Η ιδιότητα αυτή του hanîf, με την οποία συμβολίζεται ο Αβραάμ, βοηθά τον Μωάμεθ να μην τον ταυτίσει ούτε με τον ιουδαϊσμό ούτε και με τον χριστιανισμό, διότι φρονεί ότι «ο Αβραάμ δεν ήταν ούτε χριστιανός ούτε ιουδαίος» (σούρα 3,67 & 2,140), αφού η Τορά και το Ευαγγέλιο στάλθηκαν μετά από αυτόν. Έτσι ο Αβραάμ γίνεται ο προπάτορας και το πρότυπο των μουσουλμάνων. Γι' αυτό ο Μωάμεθ απευθυνόμενος προς τους λαούς της Βίβλου (Ahl al-kitâb), δηλαδή τους ιουδαίους και τους χριστιανούς, λέει:

«Ω λαοί των Γραφών! Γιατί ερίζετε για τον Αβραάμ, αφού είναι γνωστό ότι η Τορά και το Ευαγγέλιο κατέβηκαν από πάνω πολύ αργότερα από αυτόν; Δεν κατανοείτε λοιπόν;... δεν ήταν ο Αβραάμ ούτε Ιουδαίος ούτε Χριστιανός, αλλά ήταν μονοθεϊστής μουσουλμάνος και όχι πολυθεϊστής(hanîfan muslimân wa mâ kâna mina l'-mushrikîna). Αυτοί που αποδέχονται τη θρησκεία του Αβραάμ είναι αυτοί που τον ακολουθούν, και τέτοιος είναι ο προφήτης (Μωάμεθ) και αυτοί που πιστεύουν σε αυτόν. Ο Θεός είναι φίλος των πιστών» (σούρα 3,65-68).

Με βάση αυτές τις αντιλήψεις η μουσουλμανική παράδοση δέχεται ότι η υγιής θρησκευτική κατάσταση ενός ανθρώπου από την γέννησή του είναι να είναι μουσουλμάνος.

Οι θέσεις αυτές του Μωάμεθ διατυπώνονται ασφαλώς δύο χρόνια μετά από την μετοίκησή του από την Μέκκα στη Μεδίνα, όταν ο Μωάμεθ προσπάθησε να γίνει αποδεκτός ως προφήτης από την ιουδαϊκή κοινότητα της Γιαθρίμπ (Μεδίνας) και να συμμαχήσει με τους ιουδαίους, ώστε να καταπολεμήσει τους πολυθεϊστές Μεκκίτες. Πρόκειται όμως για μια θέση την

οποία διατύπωνε με διάφορες παραλλαγές καθ' όλη την περίοδο του κηρύγματός του στη Μέκκα. Σύμφωνα με τη θέση αυτή θεωρούσε ότι το κήρυγμά του είναι όμοιο με το περιεχόμενο της αποκάλυψης των «λαών της Βίβλου», και ότι ο ίδιος είναι ένας προφήτης στη σειρά των προηγουμένων προφητών. Οι επισημάνσεις του όμως αυτές και οι αντιλήψεις του για τις κοινές μεταξύ μουσουλμάνων, ιουδαίων και χριστιανών αρχές, δεν καρποφόρησαν. Τότε ο Μωάμεθ έκανε δύο αποφασιστικά βήματα, τα οποία διασφάλισαν την προτεραιότητα και αυτοτέλεια του Ισλάμ έναντι του ιουδαϊσμού και του χριστιανισμού. Καταρχήν έναντι των αξιώσεων των ιουδαίων και των χριστιανών ότι κατέχουν την μόνη σωτήρια θρησκεία αντέταξε τη θρησκεία του Αβραάμ, του πατέρα των πιστών (muslimûn). Έτσι κατοχύρωσε βιβλικά αφενός μεν τον χαρακτήρα της επαγγελίας του και αφετέρου την προτεραιότητα της θρησκείας του. Το δεύτερο βήμα του ήταν η *qibla*, η στροφή του προσώπου των πιστών κατά την ώρα της προσευχής από τα Ιεροσόλυμα προς το ιερό της Κάαμπα (Ka'ba) στη Μέκκα. Η αλλαγή αυτή ήταν σημαντική, γιατί εξήρε τον αραβικό χαρακτήρα της κορανικής αποκάλυψης, διευκρίνιζε την άμεση σύνδεσή της με τον Αβραάμ και κατοχύρωνε τόσο τη θρησκευτική όσο και την πολιτική μαζί φύση και διάσταση του Ισλάμ (σούρα 2,124-140 & 3,65-68). Με τον τρόπο αυτό η ταυτότητα του Ισλάμ ισχυροποιήθηκε έγκυρα και η Κάαμπα έγινε τόπος συναθροίσεως όλων των αραβικών φυλών και υψώθηκε σε σύμβολο της ενότητας όλων των μουσουλμάνων.

Είναι ενδιαφέρον να δούμε τα διάφορα κορανικά παράλληλα, στα οποία εξιστορείται πώς ο Αβραάμ ζώντας εν μέσω ειδωλολατρών συνειδητοποίησε την ύπαρξη του ενός και μόνου Θεού και αρνήθηκε τα είδωλα. Ακολουθώντας την ιστορικοφιλολογική ανάλυση του Κορανίου, που αναφέραμε, παρατηρούμε, ότι ήδη κατά τα πρώτα βήματα του κηρύγματος του στη Μέκκα ο Μωάμεθ μιλάει για τον Αβραάμ και τον Μωυσή και για τα φύλλα (Ṣuhuf) (σούρα 87,19 & 53,36-37), δηλαδή τα ιερά βιβλία τους, τα οποία ταυτίζονται με το Κοράνιο, γιατί τα έστειλε ο Θεός από το «ουράνιο βιβλίο» (Kitâb al-Mahfûz), που θεωρείται η «μητέρα της Βίβλου» (Umm al-Kitâb) και είναι το αρχέτυπο κάθε Αγίας Γραφής, και ιδίως της Τορά, του Ευαγγελίου και του Κορανίου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κορανικές περιγραφές της μεταστροφής του Αβραάμ στην

αλήθεια του ενός Θεού. Λέγεται ότι ο Αβραάμ ζώντας στην Μεσοποταμία μεταξύ πολυθεϊστών που λάτρευαν κυρίως αστρικούς θεούς, παρατήρησε τα άστρα, την σελήνη και τον ήλιο, είδε ότι αυτά δύνουν και είπε: «δεν αγαπώ τους δύνοντες», δηλαδή δεν είναι δυνατόν τα ουράνια αυτά σώματα να είναι θεοί, διότι δεν εννοούνται θεοί δύνοντες. Έτσι οδηγήθηκε στην πίστη στον ένα Θεό και αποκήρυξε την ειδωλολατρία λέγοντας: «λάε μου, είμαι αθώος από την πολυθειά σου»¹ (σούρα 6,74-79, πρβλ. και 19,41-58). Οι θρύλοι αυτοί μαρτυρούν ιουδαϊκή και εν μέρει χριστιανική προέλευση. Μερικές από αυτές τις αντιλήψεις απηχούν την ιστορία του Αβραάμ όπως αυτή περιγράφεται στο βιβλίο της Γενέσεως, και μάλιστα στα κεφάλαια 11,12 & 15, αλλά και σε ορισμένες άλλες αντιλήψεις της μεταγενέστερης ιουδαϊκής παράδοσης, όπως είναι αυτές που συναντούμε στο *Βιβλίο των Ιωβηλαίων* (12,16 κ.εξ.)², στο απόκρυφο *Αποκάλυψη του Αβραάμ*³ κ.α. Ο Φλάβιος Ιώσηπος στο έργο του *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*⁴, μας πληροφορεί ότι ο Αβραάμ «ήταν άνδρας» οξείας παρατηρητικότητας και οδηγήθηκε στην γνώση του ενός Θεού, παρατηρώντας την ξηρά και την θάλασσα, τα ουράνια σώματα και τις εναλλαγές στον ουρανό». Ο Φίλων επίσης στο έκτο κεφάλαιο

¹ *Innî bari'um-mimmâ tushrikuna*. Η λέξη *bari'um* παρουσιάζεται στο Κοράνιο σχεδόν πάντοτε με την έννοια «αθώος, ελεύθερος», από την πολυθειά. Βλ. π.χ. σούρα 11,54, όπου ο Hûd, μυθικός ήρωας της αρχαίας αραβικής παράδοσης που θεωρείται από το Κοράνιο ως προφήτης που είχε αποσταλεί στον λαό του Άδ της νότιας Αραβίας, λέει στον λαό του: «αθώος είμαι από την αμαρτία σου». Το ίδιο επαναλαμβάνει συχνά ο Μωάμεθ προς τον λαό του, τους ειδωλολάτρες της Μέκκας (σούρα 9,3. 10,41. 11,35. 26,216).

² Στο ελληνιστικό έργο της περιόδου των Μακκαβαίων, το γνωστό με το όνομα *Βιβλίο των Ιωβηλαίων* ή *Μικρή Γένεσις* (κεφ. 12-23), ο Αβραάμ παρουσιάζεται ως τύπος της ιουδαϊκής πίστης. Το βιβλίο διηγείται πώς ο Αβραάμ, ενώ βρισκόταν ακόμη στη Χαλδαία, γνώρισε τον αληθινό Θεό, έμαθε την θεία γλώσσα των Εβραίων και αρνήθηκε την ειδωλολατρία της χώρας του. Μετά την κλίση του Θεού μετοίκησε στη Χαναάν. Στο 12,16εξ. του *Βιβλίου των Ιωβηλαίων* κατά μετάφραση E. Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, 1-2, Tübingen 1900 (επανέκδ. 1921), 1, σελ. 62, λέγεται: «και κατά την έκτη αυτή εβδομάδα του πέμπτου έτους, καθόταν ο Αβραάμ κατά τη νύχτα της νέας σελήνης του έβδομου μήνα, για να παρατηρήσει τα άστρα από το βράδυ ως το πρωί και να δει τί θα γίνει με τη βροχή στη διάρκεια του έτους. Και ήταν μόνος του καθώς καθόταν και παρατηρούσε τον ουρανό και ένας λόγος ανέβηκε στην καρδιά του και είπε: όλα τα σημεία των αστέρων και τα σημεία του ήλιου και της σελήνης, όλα (βρίσκονται) στο χέρι του Θεού...Γιατί τα εξετάζω εγώ;...»

³ P. Rissler, *Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel*, übersetzt und erklärt von Paul Riessler, Augsburg 1928, επανέκδοση 1967, αρ. 3, κεφ. 4. Βλ. επίσης E. Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, ό.π.

⁴ Ο Φλάβιος Ιώσηπος, ο Εβραίος ιστορικός των ρωμαϊκών χρόνων, ο οποίος έγραψε για μια ελίτ, μη ιουδαϊκή, παρουσιάζει, με τόνο περισσότερο απολογητικό, τον Αβραάμ ως έναν ευσεβή φιλόσοφο, μεγάλης παιδείας (*Ιουδαϊκή Αρχαιολογία* 1,7,1). Δηλώνει ότι ο Αβραάμ ήταν ο πρώτος που με λογικό τρόπο έφτασε στη γνώση του Θεού, του δημιουργού του σύμπαντος, χάρη στις συνεχείς παρατηρήσεις του ουρανού. Λόγω όμως θρησκευτικού διωγμού αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Βαβυλώνα (βλ. επίσης *Ιουδίθ* 6,9εξ.).

του έργου του *Περί Αβραάμ*⁵, μας πληροφορεί ότι ο Αβραάμ γνώρισε τον Θεό από την παρατήρηση της τάξης και της αρμονίας του κόσμου.

Φαίνεται ότι οι ακροατές του Μωάμεθ ήταν ενήμεροι τόσο των παλιών παραδόσεων και ιστοριών, όσο και της απόκρυφης φιλολογίας, όπως βέβαια τις άκουγαν από την προφορική παράδοση. Από αυτές τις προφορικές παραδόσεις αντλεί και ο Μωάμεθ, αλλά τις χρησιμοποιεί και τις ερμηνεύει κατά τρόπο που εξυπηρετούν το κήρυγμά του. Για να δείξει δηλαδή, όπως τονίσαμε προηγουμένως, αφενός μεν ότι το κήρυγμά του είναι συνέχεια του κηρύγματος των προηγουμένων προφητών και αποστόλων του Θεού και αφετέρου ότι αυτός είναι ο έσχατος προφήτης και απόστολος και το κήρυγμά του αποτελεί την τελευταία και έγκυρη αποκάλυψη του Θεού, που επικυρώνει τις προηγούμενες αποκαλύψεις, και κυρίως την Τορά και το Ευαγγέλιο. Γι' αυτό ακριβώς οι περιγραφές των βιβλικών ιστοριών χρησιμοποιούνται κατά ποικίλους τρόπους από τον Μωάμεθ, και ενώ απηχούν την βιβλική παράδοση (γνήσια ή απόκρυφη) διαφοροποιούνται από αυτή.

⁵ Ο Φίλων ο Αλεξανδρεύς αφιέρωσε δύο πραγματείες στον Αβραάμ. Η πρώτη φέρει τον τίτλο *Περί Αβραάμ*, και απευθύνεται στους εθνικούς, και η δεύτερη, *Περί μετοικήσεως του Αβραάμ*, και απευθύνεται σε Εβραίους αναγνώστες.

Β΄

Η σχέση του Αβραάμ με τον πατέρα του και τον λαό του

Από τις διάσπαρτες και πολλές αναφορές στο Κοράνιο σχετικά με τον Αβραάμ διακρίνουμε τρεις κύριες ιστορίες. Η πρώτη σκιαγραφεί τη σχέση του Αβραάμ με τον πατέρα του και τον λαό του, η δεύτερη τη σχέση του με τον Ισμαήλ και την Άγαρ και η τρίτη τη σχέση του Αβραάμ, του Ισμαήλ και της Άγαρ με τον ναό της Κάαμπα στη Μέκκα.

Συνειδητοποιώντας την πίστη του στην καθαρή μονοθεΐα ο Αβραάμ διαφώνησε με τον πατέρα του. Τα χωρία 6,74-90 και τα παράλληλα 19,41-58 διηγούνται την εμπειρία του Αβραάμ για τον ένα Θεό. Στα χωρία αυτά καλεί τον πατέρα του να επιστρέψει στην λατρεία του αληθινού Θεού και να μην λατρεύει ειδωλολατρικούς θεούς. Είπε στον πατέρα του: «ω πατέρα, γιατί λατρεύεις ό,τι δεν ακούει και δεν βλέπει και δεν μπορεί να σου χρησιμεύσει σε κάτι;» (19,42). Το είδος αυτό της πολεμικής το βρίσκουμε κατά πολλούς και ποικίλους τρόπους στους προφήτες της Βίβλου⁶. Αν το χρησιμοποιεί ο Μωάμεθ βάζοντάς το στο στόμα του Αβραάμ, είναι σαφές ότι το κάνει, γιατί θέλει να παρουσιάσει τον Αβραάμ ως τύπο της δικής του αποστολής, και να βεβαιώσει και να ισχυροποιήσει το δικό του προφητικό αξίωμα. Όπως ο Αβραάμ αντιτάχθηκε στα είδωλα της εποχής του και διαφώνησε με τον πατέρα του και τον λαό του, έτσι και ο Μωάμεθ διαφωνεί τώρα με τον δικό του λαό για την ειδωλολατρία του. Την σημασία της προφητικής αποστολής του Αβραάμ εκφράζει η δεύτερη προς τον πατέρα του προσαγόρευση, που δηλώνει την προφητική γνώση που του ανακοινώθηκε: «πατέρα μου, αληθινά ήρθε σε μένα (αποκαλύφθηκε) ένα μέρος από την γνώση, το οποίο δεν ήρθε σε σένα. Γι' αυτό ακολούθησέ με. Θα σε οδηγήσω σε ορθή οδό» (19,43). Στην τρίτη προσαγόρευση, όπου τα είδωλα ταυτίζονται με τον Σατανά, ο οποίος είναι σκληροτράχηλος, απειθής και αποστάτης του θελήματος του φιλόανθρωπου Θεού (al-rahmân), είναι σαφές ότι έχουμε δάνεια από την ιουδαιοχριστιανική παράδοση: «Ω πατέρα, μην υπηρετείς τον Σατανά, διότι ο Σατανάς αποστάτησε κατά του Ελεήμονος (Rahmân). Ω

⁶ Τα παράλληλα από την Παλαιά Διαθήκη καθώς επίσης και δάνεια από το *Βιβλίο των Ιωβηλαίων* και την *Αποκάλυψη του Αβραάμ*, εξετάζει ο Heinrich Speyer, *Die biblischen Erzählungen im Koran* (στο κεφάλαιο *Ibrahims Streit mit seinem Vater*, σελ. 130-132).

πατέρα, φοβούμαι αληθινά μήπως σε καταλάβει η τιμωρία του Ελεήμονος και γίνεις φίλος του Σατανά» (σούρα 19,44-45).

Το όνομα του πατέρα, που αναφέρεται στη σούρα 6,74, είναι Άζαρ (Âzar) αντί του βιβλικού Θάρα (Ta(e)rah, Γεν. 11,24εξ.). Το όνομα αυτό πρέπει να είναι σύντμηση του ονόματος Ελιέζερ (Elí'ezar), ο οποίος αναφέρεται στο Γενέσεως 15,2, και ο οποίος ήταν υπηρέτης του Αβραάμ (Αβραμ). Στην βιβλική παράδοση πατέρας του Αβραάμ είναι ο Θάρα (Tarich=Ta(e)rah, πρβλ. Γεν. 11,24-32). Ήδη στη χρήση των βιβλικών ονομάτων αντιλαμβάνεται κανείς πόσο ελεύθερα ο Μωάμεθ χρησιμοποιεί τις βιβλικές διηγήσεις. Ότι εδώ βάζει στο στόμα του Αβραάμ είναι μια κατεξοχήν ιδιοτυπία του.

Η απάντηση του πατέρα του είναι αυστηρή (σούρα 19,46): «Αποστρέφεται τους θεούς μου Αβραάμ; Αν δεν μετανιώσεις θα σε λιθοβολήσω. Φύγε μακριά μου». Ο πατέρας του Άζαρ κατά την μουσουλμανική παράδοση είναι πολυθεϊστής, που ασκεί το επάγγελμα του αγαματοποιού και φτιάχνει είδωλα. Το αραβικό ρήμα *rajama* έχει δύο έννοιες: σημαίνει την «καταδίκη κάποιου σε θάνατο με λιθοβολισμό» και την «εκδίωξη κάποιου με λιθοβολισμό». Είναι σαφές εδώ ότι ο Αβραάμ γίνεται τύπος του Μωάμεθ, ο οποίος απορρίπτει, όπως ο Αβραάμ, τα είδωλα της Μέκκας και διώκεται με λιθοβολισμούς.

Η απάντηση του Αβραάμ (σούρα 19,47-48) δίνεται με ειρηνική καρδιά: «Είπε, Ειρήνη σε σένα. Θα προσεύχομαι να σε συγχωρήσει ο Θεός...θα απομακρυνθώ λοιπόν από σας και από τις θεότητες σας που επικαλείσθε αντί του Αλλάχ, και θα επικαλεσθώ τον Κύριό μου». Αξίζει στο σημείο αυτό να παραθέσουμε το κορανικό χωρίο 60,4 το οποίο λέει: «Ωραίο παράδειγμα μονοθεΐας είναι ο Αβραάμ και οι οπαδοί του... Αλλά μη μιμηθείτε τον Αβραάμ, όταν προσευχήθηκε για τη σωτηρία του πατέρα του, ενώ αυτός ήταν ειδωλολάτρης». Το νόημα του χωρίου αυτού το εξηγεί η μουσουλμανική παράδοση, η οποία λέει ότι κατά την Ημέρα της Κρίσεως ο Αβραάμ θα μεσιτεύσει για τον πατέρα του. Όφιος όμως θα τον αρπάξει και ο Αβραάμ θα τον καταπατήσει και θα τον πετάξει στην κόλαση. Ο όφιος θα είναι ο πατέρας του μεταμορφωμένος⁷. Έτσι ο Αβραάμ δεν θα παραβεί την εντολή της μονοθεΐας

⁷ Άλλη εκδοχή του μύθου βρίσκουμε στις συλλογές της μουσουλμανικής παράδοσης του al-Bukhârî, *Sahih*, τόμ. 4, Hadîth αρ. 569: «διηγείται ο Abû Huraira: ο προφήτης είπε: κατά την Ημέρα της Ανάστασης ο Αβραάμ θα συναντήσει τον πατέρα του Άζαρ, του οποίου του πρόσωπο θα είναι

(πρβ. απηγήσεις από το Γέν. 3,15, όπου η κατάρα του Θεού προς τον όφη: «...αυτός σου τηρήσει κεφαλήν, και συ τηρήσεις αυτού πτέρναν»).

Από την έρευνα έγιναν προσπάθειες να κατοχυρωθεί βιβλικά ο διάλογος του Αβραάμ με τον πατέρα του, οι οποίες όμως δεν είναι επιτυχείς. Η διήγηση της Γενέσεως ιστορεί βέβαια ότι ο Αβραάμ απομακρύνθηκε κάποια μέρα από τη συγγένεια και τον οίκο του πατέρα του Θάρα (Τέραχ). Ως αιτία όμως ήταν η κλήση του Θεού: «και είπε κύριος τω Αβραάμ. Έξελθε εκ της γης σου και εκ της συγγενείας σου και εκ του οίκου του πατρός σου, και δεύρο εις την γην, ήν αν σοι δείξω» (Γεν. 12,1εξ.). Ασφαλώς πριν από την έξοδο ο Αβραάμ πρέπει να είχε έναν διάλογο με τον πατέρα του· η Βίβλος όμως δεν μαρτυρεί τίποτα το σχετικό. Το κενό το συμπληρώνει το *Βιβλίο των Ιωβηλαίων*⁸ και η *Αποκάλυψη του Αβραάμ*⁹. Επειδή τα δύο αυτά απόκρυφα ήταν γνωστά όχι μόνον στους ιουδαίους αλλά και στους χριστιανούς, ο Μωάμεθ μπορεί να άντλησε τόσο από την ιουδαϊκή όσο και την χριστιανική προφορική παράδοση. Είναι όμως σαφές ότι το δανειζόμενο δεν το χρησιμοποιούσε αυτούσιο, αλλά το διαμόρφωνε σύμφωνα με τα ενδιαφέροντά του.

Η διαφωνία του Αβραάμ με τον πατέρα του επεκτάθηκε και στην διαφωνία του με τον λαό του (σούρα 21,51-59. 37,81-97 & 43,26-28). Η μουσουλμανική παράδοση τοποθετεί τη ζωή του Αβραάμ στην περιοχή των πόλεων Έδεσσας και Χαρράν της Β. Μεσοποταμίας, όπου ήρθε σε ρήξη με τους ειδωλολάτρες. Λέγεται ότι γεννήθηκε κατά την περίοδο που την περιοχή κυβερνούσε ο βασιλιάς Nimrod, ο οποίος είχε διατάξει την θανάτωση όλων των βρεφών της περιοχής του. Η μητέρα για να τον σώσει τον γέννησε και τον φύλαξε για δέκα χρόνια μέσα σε μια σπηλιά. Όταν ο Αβραάμ έφυγε από την σπηλιά και επέστρεψε στο σπίτι του πατέρα του, άρχισε πόλεμο εναντίον του

σκοτεινό και σκεπασμένο με σκόνη. Ο Αβραάμ θα του πει: Δεν σου είπα να μην με παρακούσεις; Ο πατέρας του θα απαντήσει: σήμερα δεν θα σε παρακούσω. Ο Αβραάμ θα πει: Ω Κύριε, μου υποσχέθηκες να μην με ντροπιάσεις κατά την Ημέρα της Ανάστασης. Αλλά τι άλλο θα είναι περισσότερο επιείχοντο για μένα από την κατάρα και την ατίμωση του πατέρα μου; Τότε ο Ύψιστος θα του πει: απαγόρευσα τον παράδεισο για τους ασεβείς. Έπειτα απευθυνόμενος προς αυτόν θα του πει: πρόσεξε, Αβραάμ· τί είναι κάτω από τα πόδια σου; Θα κοιτάξει (ο Αβραάμ) και θα δει μια Ύαινα αιματοβαμμένη, την οποία θα πιάσουν από τα πόδια και θα την πετάξουν στο πυρ της κόλασης. -Θα είναι ο πατέρας του».

⁸ Rissler, ό.π., αρ. 36, κεφ. 12.

⁹ Rissler, ό.π., αρ.3, κεφ. 4.

Nimrod και εναντίον των ειδώλων¹⁰. Όταν μια μέρα έσπασε τα είδωλα του ναού του Nimrod, ο βασιλιάς τον συνέλαβε, τον φυλάκισε στο κάστρο του βουνού¹¹ και τον έριξε στην φωτιά. Κατόπιν διαταγής του Θεού προς το πυρ, να είναι ευγενικό προς τον Αβραάμ, η φωτιά έγινε νερό και τα ξύλα ψάρια, ενώ ο Αβραάμ αισθανόταν σα να βρισκόταν σ' έναν κήπο γεμάτο από τριαντάφυλλα. Την σπηλιά, όπου γεννήθηκε ο Αβραάμ και τον τόπο όπου διέταξε ο Νιμρόντ να τον κάψουν, ο οποίος μετετράπη σε λίμνη με πολλά ψάρια, τοποθετεί, η τοπική ισλαμική παράδοση στην Έδεσσα. Στο μέρος αυτό είναι χτισμένα σήμερα δυο τεμένη, το τέμενος *Rizvaniye*, που βρίσκεται στο βόρειο μέρος της μικρής τεχνητής λίμνης Halil ur-Rahman και κατασκευάστηκε το 1716 από τον Οθωμανό κυβερνήτη της Rakka, Rizvan Ahmet Pasha, και το *Halil ur-Rahman*, στο νότιο μέρος της ομώνυμης λίμνης, που κατασκευάστηκε το 1211 με διαταγή του Melik Esret Muzafferuddin των Εγιουπιδών και περικλείει μουσουλμανικό σχολείο (μάντρασα) και κοιμητήριο. Σήμερα οι τόποι αυτοί, και ιδιαίτερα το σπήλαιο, όπου κατά την ισλαμική παράδοση γεννήθηκε και μεγάλωσε ο Αβραάμ, είναι τόποι προσκυνήματος των μουσουλμάνων, τα νερά της λίμνης θεωρούνται θεραπευτικά και τα ψάρια ιερά.

Τους θρύλους αυτούς της μουσουλμανικής παράδοσης, που έχουν κάποιο βιβλικό και ιουδαιοχριστιανικό υπόβαθρο, τους διηγείται το Κοράνιο και τους αναπλάθει έπειτα η μουσουλμανική παράδοση. Στη σούρα 2,258, γίνεται λόγος «για εκείνον, ο οποίος φιλονίκησε με τον Αβραάμ για τον Κύριό του, αρνούμενος ότι ο Αλλάχ του είχε δώσει την εξουσία». Πρόκειται βέβαια για τον Νιμρόντ, ο οποίος δεν κατονομάζεται. Ο Αβραάμ είπε: «Ο Κύριός μου είναι εκείνος που

¹⁰ Είναι σαφές ότι εδώ πρόκειται για μια παραλλαγή της βιβλικής διήγησης, η οποία δέχεται ότι ο Αβραάμ γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Ούρ της Χαλδαίας και άνδρας πια και νυμφευμένος με την Σάρα, ήρθε με τον πατέρα του Θάρα και εγκαταστάθηκε για χρόνια στη Χαρράν της Μεσοποταμίας, από όπου θα φύγει αργότερα με την οικογένειά του και τον ανεψιό του Λώτ για την γη Χαναάν. «Και πήρε», λέει η βιβλική διήγηση (*Γεν. 11, 31-32*), «ο Θάρα τον Αβραάμ και τον έγγονό του Λώτ και τη νύφη του Σάρα και έφυγαν από την Ούρ των Χαλδαίων για να πάνε στη γη Χαναάν. Ήρθαν όμως ως τη Χαρράν και κατοίκησαν εκεί, όπου αργότερα πέθανε ο Θάρα, όταν οι ημέρες του έγιναν διακόσια πέντε έτη. Τότε ο Αβραάμ έλαβε την θεία εντολή να πάρει την οικογένεια και τον ανεψιό του Λώτ και να φύγει για τη Χαναάν, όταν ήδη ήταν εβδομήντα πέντε ετών (*Γεν. 12, 1εξ*)». Κατά την ισλαμική παράδοση ο Αβραάμ γεννήθηκε και έδρασε στην Έδεσσα και την Χαρράν της Μεσοποταμίας, από όπου αργότερα πήρε την οικογένειά του και τον Λώτ (Lût) και έφυγε για την Χαναάν. Οι πόλεις αυτές (Χαράν και Έδεσσα) ήταν σπουδαία ελληνοιστικά κέντρα γραμμάτων και επιστημών και γνωστά για τη φήμη τους ως την εποχή του Μωάμεθ.

¹¹ Πρόκειται για έναν περίφημο λόφο πάνω από την Έδεσσα με αξιόλογα ελληνοιστικά ευρήματα, όπου είχαν αναγερθεί εκπαιδευτικά ιδρύματα. Στον λόφο αυτό η τοπική μουσουλμανική παράδοση τοποθετεί τα ανάκτορα του Νιμρόντ.

χορηγεί την ζωή και τον θάνατο. Όχι, εγώ είμαι αποκρίθηκε ο άλλος, αυτός που δίνει την ζωή και τον θάνατο. Και ο Αβραάμ απάντησε: ο Αλλάχ κάνει τον ήλιο να ανατέλλει από την Ανατολή. Κάνε τον εσύ να ανατέλλει από την Δύση αν μπορείς. Ο άπιστος αναστατώθηκε και αποδείχθηκε ότι ο Κύριος δεν κατευθύνει τους αδίκους». Τα συμφραζόμενα εδώ απηχούν το νόημα των λεγομένων στο Γεν. 10,8-9, όπου γίνεται λόγος για τον Νεβρώδ, ο οποίος είχε πάρει την εξουσία από τον Θεό, αν και ο Νεβρώδ στο βιβλικό χωρίο δεν παρουσιάζεται ως ασεβής. Η διαμάχη επίσης του Αβραάμ με τον λαό του, η συντριβή των ειδώλων, η καταδίκη του στον δια πυρός θάνατο και η θαυματουργική σωτηρία του, περιγράφονται στα κορανικά χωρία, 21,54-74 & 37,81-96, από όπου κυρίως αντλεί η μουσουλμανική παράδοση.

Το συμπέρασμα είναι ότι ο Αβραάμ απομακρύνθηκε από την ειδωλολατρία του λαού του και λάτρευσε τον μόνο Θεό, ο οποίος από φιλανθρωπία του χάρισε τον Ισαάκ και τον Ιακώβ (Ishâq & Ya'qub). Εδώ φαίνονται αμφότεροι σαν γιοι του Αβραάμ. Το σπουδαίο όμως δεν βρίσκεται στην γενεαλογία, αλλά στα λεγόμενα ότι ο Θεός χάρισε στους απογόνους του Αβραάμ το αξίωμα της προφητείας. Το χάρισμα αυτό φτάνει ως τον Μωάμεθ. Έτσι ο Αβραάμ γίνεται, όπως είδαμε, πρότυπο του Μωάμεθ (σούρα 19,49).

Η σχέση του Αβραάμ με τον Ισμαήλ και την Άγαρ

Η ιστορία του Ισμαήλ, γιου του Αβραάμ και της Άγαρ, δεν περιγράφεται με λεπτομέρειες στο Κοράνιο. Φαίνεται σα να θεωρείται γνωστή στους ακροατές του Μωάμεθ και γι' αυτό απλώς τους υπενθυμίζει ορισμένα στιγμιότυπα. Στη σούρα 14, που επιγράφεται *ο Αβραάμ*, και στο χωρίο 39, ο Αβραάμ δοξολογεί τον Θεό, ο οποίος του δώρισε τον Ισμαήλ και τον Ισαάκ, ενώ ήταν πλέον γέροντας. Στη σούρα 37,100-111, γίνεται λόγος για την εντολή που έλαβε ο Αβραάμ να θυσιάσει τον γιο του, αλλά δεν αναφέρεται για ποιόν από τους δύο γιους πρόκειται. Λέγεται όμως ότι όταν ο γιος είχε ενηλικιωθεί και βοηθούσε τον πατέρα του, ο Αβραάμ του φανέρωσε ένα όραμα που είδε, ότι δηλαδή θα τον θυσίαζε στον Θεό. Ο γιος, ευσεβής και ευλαβής προς τον πατέρα, αποκρίθηκε ότι αν αυτό είναι θέλημα του Θεού, ας γίνει το θέλημά του. Όταν

όμως ο Αβραάμ ήταν έτοιμος να τον θυσιάσει, ο Θεός τον απέτρεψε και του υπέδειξε άντ' αυτού τη θυσία ενός κριαριού. Η θυσία αυτή είναι βέβαια συνδεδεμένη με τα χωρία εκείνα που μιλούν για την βοήθεια που προσέφερε ο Ισμαήλ στον πατέρα του Αβραάμ να κατασκευάσουν τον ναό της Κάαμπα στη Μέκκα (βλ. σούρα 2,124-133).

Τα υπόλοιπα κορανικά χωρία που αναφέρονται στον Ισμαήλ, «πατέρα των Αράβων» (σούρα 4,163. 6,86. 21,85 & 38,48) εξυμνούν τον Ισμαήλ και τον τοποθετούν μεταξύ των σπουδαίων προφητών και αποστόλων του Θεού:

«Θυμήσου τον Ισμαήλ στο Βιβλίο (Kitâb). Ήταν πιστός στις υποσχέσεις του και ήταν ένας απόστολος και ένας προφήτης. Πρόσταζε τον λαό του να προσεύχεται και να ελεεί και ήταν ευπρόσδεκτος στον Κύριό του» (σούρα 19,54-55).

Στα χωρία αυτά χρησιμοποιούνται για τον Ισμαήλ (όπως και παραπάνω στο 19,51, για τον Μωυσή), δύο τίτλοι, «απόστολος (rasûl) και προφήτης (nâbî)». Γενικώς οι Αβραάμ, Ισαάκ, Ιακώβ και ορισμένα άλλα πρόσωπα της Παλαιάς Διαθήκης ονομάζονται από το Κοράνιο και από τους μουσουλμάνους προφήτες, γιατί το λειτούργημά τους περιορίζεται στον λαό τους. Αντίθετα απόστολοι (rasûl Allâh) είναι αυτοί που αποστέλλονται προς λαούς άπιστους. Σ' αυτούς κατατάσσεται ο Δούλ Καρνέιν (Dhul-Qarnain, ο δίκερως βασιλιάς, βλ. σούρα 18,83-98.), ο οποίος από τους περισσότερους υπομνηματιστές του Κορανίου ταυτίζεται με τον Μέγα Αλέξανδρο, που στάλθηκε στα πέρατα της γης για να τιμωρήσει τους άπιστους λαούς, και μάλιστα τους Γώγ και Μαγώγ (Ya'jûj & Ma'jûj)¹². Άλλοι υπομνηματιστές υπό τον δίκερω εννοούν κάποιον θρυλικό Άραβα βασιλιά. Τέλος οι Ισμαήλ, Μωυσής, Ιησούς, και Μωάμεθ, ενώνουν στον οίκο τους το προφητικό και το αποστολικό μαζί αξίωμα. Γι' αυτό έχουν και τους δύο τίτλους, είναι προφήτες και απόστολοι. Στον Ισμαήλ προστίθεται και το επίθετο (sâdiqa 'l-wa'di), «ο πιστός στις υποσχέσεις του» (βλ. παραπάνω, σούρα 19,54). Ποια ήταν η πιστότητα και η συνέπεια του Ισμαήλ φαίνεται από τη σημασία που έχει η λέξη wa'd. Τόσο στα εβραϊκά (ja'ad) όσο και στα αραβικά wa'ada, το ρήμα αρχικά σημαίνει «συμφωνώ, καθορίζω χρόνο και τόπο». Έτσι το όνομα wa'd σημαίνει όχι απλώς και γενικά την «υπόσχεση», αλλά και τον

¹² Περισσότερες πληροφορίες για το θέμα αυτό βλ. στο Tafsîr του al-Qurtubi, τόμ. II, σελ. 65εξ. Πρβλ. επίσης *Sahih*, του al-Bukhârî, τόμ. 9, Hadîth, αρ. 249.

καθορισμό τόπου και χρόνου, και με την θρησκευτική σημασία δηλώνει τους καθορισμένους ιερούς τόπους και χρόνους που γίνονται οι προσευχές και οι ιερές τελετές. Το αντίστοιχο εβραϊκό του *wa'd* είναι ο όρος (*'ohel mo'el*), που δηλώνει «τη σκηνή του μαρτυρίου», την οποία έστησε ο Μωυσής στην έρημο. Επομένως ο Ισμαήλ ήταν ένας άνδρας πιστός στις εντολές του Αλλάχ και γι' αυτό ονομάστηκε (*sâdiqa 'l-wa'di*). Ποια η «πιστότητά του», φαίνεται σαφώς στο παράλληλο κορανικό χωρίο, σούρα 2,125-129, όπου περιγράφεται η βοήθεια που με πιστότητα και συνέπεια προσέφερε στον πατέρα του Αβραάμ για να χτίσει τον ναό της Κάαμπα.

Η σχέση του Αβραάμ, του Ισμαήλ και της Άγαρ με το ναό της Κάαμπα στη Μέκκα

Το Κοράνιο, όπως είπαμε, δεν αναφέρει με σαφήνεια ποιόν από τους δύο γιους του θυσίασε ο Αβραάμ, εάν δηλαδή επρόκειτο για τον Ισαάκ ή τον Ισμαήλ. Αφήνει επίσης να εννοήσουμε το επεισόδιο της αποπομπής του Ισμαήλ με την μητέρα του (Άγαρ) στην έρημο και μάλιστα στην περιοχή της σημερινής Μέκκας, αλλά ούτε το όνομα της Άγαρ μνημονεύει, ούτε άλλες λεπτομέρειες μας δίνει. Είναι επομένως σαφές ότι ο Μωάμεθ αλλάζει αρκετά δεδομένα στη βιβλική ιστορία του Αβραάμ. Η ισλαμική όμως παράδοση, αν και σε ορισμένα *hadith* αναφέρεται στον Ισαάκ, στο σύνολό της μιλά για τον Ισμαήλ, ο οποίος καθιερώνεται ως «πατέρας των Αράβων». Η διάκριση μεταξύ των τέκνων της Άγαρ (Αράβων) και των τέκνων της Σάρας (Εβραίων), φαίνεται πως είναι παλιά. Αν και στην Παλαιά Διαθήκη ο Ισαάκ είναι ο ευλογημένος κληρονόμος του Αβραάμ, ωστόσο δεν λείπουν και οι αναφορές για ευλογία του Ισμαήλ και των απογόνων του. Ήδη στο 16^ο κεφ. της Γενέσεως άγγελος Κυρίου ανήγγειλε στην Άγαρ, ότι πρόκειται να αποκτήσει απόγονο, τον οποίο θα ονομάσει Ισμαήλ, και προσέθεσε: «πληθύνων πληθυνώ το σπέρμα σου, και ουκ αριθμηθήσεται υπό του πλήθους». Στο Κοράνιο επίσης λέγεται ότι ο Θεός ευλόγησε τόσο τον Ισαάκ όσο και τον Ισμαήλ και τους απογόνους τους¹³. Κι ενώ στο Κοράνιο (σούρα 14,37) γίνεται μόνον υπαινιγμός για την αποπομπή της Άγαρ (*Hâjar*) και του Ισμαήλ στην έρημο, στη μουσουλμανική παράδοση το επεισόδιο αυτό

¹³ Βλ. Για Ισαάκ σούρα 37,112-113. 19,49. 21,72. 29,27. Για τον Ισμαήλ 38,48. 21,85-86. 6,86. και ιδίως 2, 125-129, όπου λέγεται ότι αφού ο Αβραάμ και ο Ισμαήλ ανήγειραν τον ναό της Κάαμπα, τον προσέφεραν στον Θεό και τον παρακάλεσαν να ευλογήσει αυτούς και τους απογόνους τους.

εξιστορείται με δραματικό τρόπο και με βάση την βιβλική διήγηση. Μετά τη γέννηση του Ισαάκ, λόγω της ζηλοφθονίας της Σάρας, ο Αβραάμ πήρε την Άγαρ και τον Ισμαήλ και τους οδήγησε στην έρημο, αντίθετα προς την βιβλική διήγηση, όπου λέγεται ότι τους απέπεμψε στην έρημο με τα απαιτούμενα εφόδια νερού και τροφών τριών ημερών, χωρίς να τους συνοδεύσει (Γεν. 21,14εξ).

Υπάρχουν αρκετές παραδόσεις σχετικά με αυτό το θέμα. Σας παραθέτω εδώ μια διήγηση από την συλλογή του Al-Bukhârî, ενός από τους πιο σπουδαίους συλλογείς μουσουλμανικών παραδόσεων. Διηγείται λοιπόν ο Ibn – Abbas :

Η πρώτη γυναίκα που χρησιμοποίησε μια ζώνη ήταν η Άγαρ, η μητέρα του Ισμαήλ. Η ζώνη της χρησίμευσε για να δέσει το φόρεμά της στη μέση και να το αφήσει να σέρνεται ώστε να μπορέσει να κρύψει τα βήματά της από τη Σάρα¹⁴. Ο Αβραάμ την μετέφερε μαζί με τον γιο της Ισμαήλ, ενώ ακόμη τον θήλαζε, κοντά στην Κάαμπα, κάτω από ένα δένδρο στη θέση Zamzam, στο ψηλότερο μέρος του σημερινού ιερού. Εκείνη την εποχή δεν υπήρχε κανείς στη Μέκκα, διότι δεν υπήρχε στάλα νερό. Ο Αβραάμ τους άφησε εκεί καθισμένους, τοποθέτησε κοντά τους έναν τορβά με χουρμάδες και έναν ασκό με νερό, και πήρε το δρόμο της επιστροφής. Η μητέρα του Ισμαήλ τον ακολούθησε λέγοντάς: «Ω Αβραάμ, πού πηγαίνεις και μας αφήνεις μόνους σ' αυτή την κοιλάδα την έρημη, όπου δεν υπάρχει και δεν θα βρεθεί κανένας να μας συντροφεύει, αλλά ούτε υπάρχει και τίποτα για να ζήσουμε;» Του επανέλαβε πολλές φορές τα λόγια αυτά, αλλά αυτός δεν γύρισε καν να την αντικρίσει. Έπειτα τον ρώτησε: «Σε πρόσταξε ο Αλλάχ να το κάνεις αυτό;» Ναι, αποκρίθηκε αυτός. Τότε η Άγαρ είπε: «αν είναι έτσι, δεν θα μας εγκαταλείψει», κι έκανε μεταβολή. Ο Αβραάμ προχώρησε μπροστά και φτάνοντας στην Thanīyyah, απ' όπου δεν μπορούσαν να τον δουν (η Άγαρ και ο Ισμαήλ), εστράφη προς την Κάαμπα και υψώνοντας τα χέρια του στον ουρανό ικέτευσε τον Αλλάχ για τα ακόλουθα: «Κύριε μας! Εγκατέστησα μέρος των απογόνων μου σε

¹⁴ Λέγεται πως όταν ο Αβραάμ πήρε γυναίκα του την Άγαρ και αυτή συνέλαβε τον Ισμαήλ, η Σάρα ζήλεψε και ορκίστηκε ότι θα την κόψει σε τρία κομμάτια. Η Άγαρ φοβήθηκε, έζωσε ένα ζωνάρι γύρω από την μέση της, και έφυγε τρέχοντας, αφήνοντας το φόρεμά της να σέρνεται πίσω της, ώστε να σκουπίζει τις πατημασιές της από φόβο μήπως την κυνηγήσει η Σάρα.

άγωνα κοιλάδα πλησίον του ιερού και απαράβατου (βακούφ) Οίκου σου, με σκοπό να εκτελούν την προσευχή (iqâtam al-salât). Ενίσχυσέ τους και στείλε ανθρώπους να πάνε σε αυτούς με καλή καρδιά και δος τους αγαθά για την συντήρησή τους, ώστε να σε ευγνωμονούν» (σούρα, 14,37).

Η μάνα του Ισμαήλ επέστρεψε να τον θηλάσει και να πιει από το νερό¹⁵. Κι όταν και η τελευταία σταγόνα νερού στέρευσε από τον ασκό της, αυτή και το παιδί της δίψασαν. Άρχισε τότε να κοιτά τον γιο της στριφογυρίζοντας από αγωνία. Τον άφησε και απομακρύνθηκε, μη μπορώντας να τον βλέπει να υποφέρει, και παρατήρησε πως το κοντινότερο βουνό στην περιοχή ήταν το όρος Al-Safâ. Το ανέβηκε και άρχισε να περιεργάζεται από εκεί την κοιλάδα που απλωνόταν στα πόδια της με την ελπίδα να δει κάποιον εκεί κάτω ή να βρει νερό. Μάταια όμως. Κατέβηκε από το όρος και όταν έφτασε στην κοιλάδα ανασήκωσε τα φορέματά της και γεμάτη σύγχυση και ταραχή άρχισε να τρέχει σαν τρελή από δω κι από κει, έως ότου πέρασε την κοιλάδα και έφτασε στην αντίπερα μεριά, στο όρος Al-Marwah, όπου στάθηκε και άρχισε πάλι να παρατηρεί προσεκτικά για κάποιο σημάδι σωτηρίας, αλλά μάταια: δεν είδε τίποτα. Επανέλαβε την προσπάθειά της (τρέχοντας μεταξύ Al-Safâ και Al-Marwah), διασχίζοντας επτά φορές την κοιλάδα από την μια πλευρά στην άλλη.

-Γι' αυτό οπροφοήτης είπε: Αυτή είναι η πηγή της παράδοσης του προσκυνήματος και της πεζοπορίας (sa'y) των ανθρώπων μεταξύ των δύο λόφων.-

Όταν η Άγαρ έφτασε την τελευταία φορά στο όρος Al-Marwah, άκουσε μια φωνή και είδε έναν άγγελο στην τοποθεσία Zamzam να σκάβει το έδαφος με τα φτερά του έως ότου ξεπήδησε νερό σ' εκείνο το μέρος. Αυτή βάλθηκε να ανοίξει με τα χέρια της κάτι σαν γούρνα και να γεμίσει τον ασκό της.

¹⁵ Εδώ πρόκειται για αναχρονισμό σε σχέση προς το κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης. Στο Γενέσεως 16,16 λέγεται ότι ο Αβραάμ ήταν ογδόντα έξι ετών όταν γέννησε τον Ισμαήλ και πήρε την υπόσχεση για την γέννηση του Ισαάκ όταν ήταν ενενήντα εννέα ετών (βλ. Γεν. 17,1 πρβλ. και 17,23-27). Επομένως όταν η Άγαρ και ο Ισμαήλ διώχθηκαν στην έρημο ο Ισμαήλ ήταν ήδη δεκατεσσάρων χρόνων.

-Και ο προφήτης προσέθεσε: Είθε ο Αλλάχ να ελεήσει την μητέρα του Ισμαήλ.-

Κι αυτή ήπιε από το νερό και δρόσισε το παιδί της¹⁶. Ο άγγελος τότε είπε: μη φοβάσαι που σε εγκατέλειψαν εδώ, διότι αυτός είναι ο οίκος του Θεού τον οποίο θα χτίσει το αγόρι σου και ο πατέρας του, και ο θεός ποτέ δεν εγκαταλείπει τον λαό του. Ο οίκος (η Κάαμπα) τον καιρό εκείνο έμοιαζε με λοφίσκο, και όταν κατέβαιναν οι χείμαρροι κυλούσαν δεξιά και αριστερά του. Κι εγκαταστάθηκε αυτή με το παιδί της στον τόπο αυτό, έως ότου κάποιοι Άραβες βεδουίνοι πέρασαν μπροστά από τη μάνα και το παιδί της και συνέχισαν το δρόμο τους. Ξεπέζεψαν λίγο παρακάτω στην χαμηλή πεδιάδα της Μέκκας, όπου παρατήρησαν την χαμηλή πτήση ενός πουλιού, που ανήκε σε είδος που ζει κοντά σε νερά. Έκπληκτοι είπαν πως από όσο ήξεραν δεν υπήρχε νερό στο μέρος. Έστειλαν τότε δυο άνδρες οι οποίοι επιβεβαίωσαν την ύπαρξη της πηγής. Δίπλα στην πηγή καθόταν η μητέρα του Ισμαήλ. Τη ρώτησαν: μας επιτρέπεις να μείνουμε μαζί σου; Ναι αποκρίθηκε αυτή, αλλά δεν θα έχετε δικαίωμα κυριαρχίας στο νερό. Και αυτοί συμφώνησαν. Ο προφήτης συμπληρώνει, πως η μητέρα του Ισμαήλ χάρηκε με τον όλο γεγονός, διότι αγαπούσε την συντροφιά. Έτσι αυτοί εγκαταστάθηκαν μαζί της και σιγά σιγά ήρθαν και οι οικογένειές τους και έγιναν μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής. Ο Ισμαήλ μεγαλώνοντας μαζί τους έμαθε αραβικά και παντρεύτηκε γυναίκα δική τους¹⁷.

Όταν πέθανε η μητέρα του Ισμαήλ ήρθε ο Αβραάμ για να δει την οικογένεια που είχε αφήσει για χρόνια στην έρημο, αλλά δεν βρήκε τον γιο του στο σπίτι. Έμαθε από την γυναίκα του ότι είχε πάει για αναζήτηση τροφής. Ο Αβραάμ την ρώτησε για την ζωή της και αυτή απάντησε ότι ζούσαν μέσα σε αθλιότητα, φτώχεια και σκληρή

¹⁶ Ασφαλώς εδώ πρόκειται για μια παραλλαγή της βιβλικής διήγησης που περιγράφεται τόσο στο 19^ο όσο και στο 21^ο κεφάλαιο της Γενέσεως, χωρία 1-20, όπου λέγεται ότι ενόσω ακόμη η Άγαρ ήταν έγκυος, η Σάρα την έδερνε και η Άγαρ έφυγε στην έρημο, στο δρόμο προς την Σούρ, όπου υπήρχε πηγή και εκεί άγγελος Κυρίου της παρουσιάστηκε και την προέτρεψε να επιστρέψει στην κυρία της και να κάνει υπακοή, πράγμα το οποίο και έγινε.

¹⁷ Η χριστιανική και εβραϊκή απολογητική απορρίπτει ότι ο Ισμαήλ είναι «πατέρας των Αράβων» και άρα οι Άραβες απόγονοι του Αβραάμ με τον ισχυρισμό ότι ο Ισμαήλ ήταν Αιγύπτιος από την μητέρα του και ότι έμαθε εκ των υστέρων τα αραβικά.

πραγματικότητα. Έφυγε δυσαρεστημένος αφήνοντας μήνυμα στον γιο του να «αλλάξει το κατώφλι του σπιτιού του». Αυτό κατά τον Ισμαήλ σήμαινε πως η εντολή του πατέρα του ήταν να χωρίσει τη γυναίκα του. Μετά από λίγα χρόνια, (όσα χρόνια έκρινε ο Αλλάχ αναγκαία), ο Αβραάμ ξαναπήγε στο σπίτι του Ισμαήλ. Ο γιος του είχε παντρευτεί για δεύτερη φορά και η σύζυγός του ευχαρίστησε τον Αβραάμ. Πώς περνάτε, την ρώτησε ο Αβραάμ. Περνούμε πολύ ωραία και ευτυχισμένοι του αποκρίθηκε εκείνη και δόξασε τον Θεό. Ο Αβραάμ ευλόγησε τον οίκο τους και έφυγε, αφήνοντας μήνυμα στον γιο του ότι «το κατώφλι του σπιτιού ήταν σταθερό». ο Αβραάμ

Ο Αβραάμ μετά από λίγα χρόνια, όσα χρόνια έκρινε ο Αλλάχ αναγκαία, ξαναπήγε στο σπίτι του Ισμαήλ. Είδε τότε τον Ισμαήλ κάτω από ένα δένδρο κοντά στην πηγή Zamzam, να περιποιείται τα βέλη του. Όταν αντίκρισε τον Αβραάμ ανασηκώθηκε και τον καλωσόρισε. Ο Αβραάμ του είπε: Ω Ισμαήλ! Ο Αλλάχ μου έδωσε μια εντολή. Ο Ισμαήλ απάντησε: Κάνε ότι σε διέταξε ο Κύριός σου. Ο Αβραάμ τον ρώτησε αν μπορούσε να τον βοηθήσει και ο Ισμαήλ αποκρίθηκε: ναι, θα σε βοηθήσω να την εκπληρώσεις. Ο Αβραάμ τότε του είπε πως ο Θεός του μήνυσε να χτίσει έναν οίκο προσευχής στο σημείο αυτό που ήταν χώρος υπερυψωμένος και περιβλεπτός. Και ο προφήτης πρόσθεσε: «Έπειτα ανήγειραν την οικοδόμηση του Οίκου (Κάαμπα). Ο Ισμαήλ κουβαλούσε τους λίθους και ο Αβραάμ έχτιζε. Κι όταν ολοκληρώθηκε η αναστήλωση στάθηκαν όρθιοι ο Αβραάμ και ο Ισμαήλ και δοξολόγησαν τον Κύριο λέγοντας, «Ω Κυριέ μας, δέξου αυτή μας την υπηρεσία, διότι είσαι ο μόνος αληθινός, ύψιστος και παντογνώστης»¹⁸.

Σύμφωνα με την μουσουλμανική παράδοση, ο τόπος, όπου χτίστηκε ο ναός, είναι ο τόπος, όπου ο Θεός είχε ρίξει στη γη τον ουράνιο λίθο (Κάαμπα=κύβος) και ο οποίος επισφράγισε τη Διαθήκη (Mithâq) της αιωνιότητας, την οποία είχε συνάψει ο Θεός με τους απογόνους του Αδάμ στην αρχή της δημιουργίας (σούρα 7,172). Στον τόπο αυτό είχε χτίσει ήδη ναό ο γιος του Αδάμ, ο Σήθ, ο οποίος όμως είχε καταστραφεί από τον κατακλυσμό. Ο

¹⁸ Al-Bukhârî, *Sahih*, τόμος 4, βιβλίο 55, Hadîth, αρ. 583-584.

Αβραάμ με τον γιο του Ισμαήλ τον αποκατέστησαν και για το λόγο αυτό ο Αβραάμ θεωρείται από τον Μωάμεθ ο πρώτος muslim (πιστός μουσουλμάνος) και ιμάμης ολόκληρης της ανθρωπότητας (σούρα 2,124). Υπάρχουν αρκετά χωρία που διηγούνται λεπτομερώς τον τρόπο με τον οποίο ο Αβραάμ και ο Ισμαήλ έχτισαν τον ναό της Κάαμπα (σούρα 2,127-130. 22,26-30. 14,40 κ.ά.). Ο Αβραάμ και η Άγαρ κατά τη μουσουλμανική παράδοση τάφηκαν στο δυτικό τείχος του ιερού της Κάαμπα, όπου έως σήμερα αποτελεί χώρο προσκυνήματος.

Πόσο ταυτισμένη είναι η μουσουλμανική παράδοση με τον Αβραάμ, τον Ισμαήλ, την Άγαρ αλλά και με τον προφήτη της Μωάμεθ, φαίνεται από το ιερό προσκύνημα (hajj), των μουσουλμάνων στη Μέκκα. Το ιερό προσκύνημα, καθώς και η στροφή του προσώπου των πιστών προς την Κάαμπα κατά την ώρα της προσευχής (qibla), αποτελούν τα βασικά καθήκοντα των μουσουλμάνων, τα οποία είχε συστήσει ο ίδιος ο Μωάμεθ κατά την περίοδο του κηρύγματός του στη Μεδίνα (σούρα 2,142-145.149.150). Η Μέκκα «η μητέρα των πόλεων» (σούρα 42,7) και προπαντός η Κάαμπα, που είναι το ιερό κέντρο του ισλαμικού κόσμου, δέχεται κάθε χρόνο εκατομμύρια μουσουλμάνων από όλο τον κόσμο, για να προσκυνήσουν τον τόπο όπου κατά την ισλαμική παράδοση ο Αβραάμ «ο πατέρας των προφητών», έχτισε μαζί με τον Ισμαήλ τον οίκο της Κάαμπα (σούρα 3,96 κ.εξ). Οι προσκυνητές γυρίζουν επτά φορές γύρω από την Κάαμπα και στη συνέχεια διασχίζουν επτά φορές την απόσταση μεταξύ των λόφων As-Safâ και Al-Marwah, εις ανάμνηση της Άγαρ. Κατόπιν μεταβαίνουν στην κοιλάδα 'Arafât όπου προσεύχονται ως την ανατολή της δεκάτης ημέρας και επιστρέφοντας στον ιερό τόπο Minâ λιθοβολούν τον Σατανά, ρίχνοντας πέτρες εναντίον τριών λίθινων στύλων, συμβόλων του Σατανά. Η τελετουργία αυτή είναι ανάμνηση της αντίστασης του Αβραάμ στους πειρασμούς του Σατανά να μην τηρήσει την εντολή του θεού, δηλ. τη θυσία του γιου του (σούρα 37,102-106).

Η ιερότερη πράξη ενός μουσουλμανικού έτους είναι ο χρόνος του ιερού προσκυνήματος κατά το οποίο ο πιστός αναζητά τη συνάντηση με τον Αβραάμ και μέσω αυτού με τον ένα Θεό. Το πρόσωπο του Αβραάμ πραγματικά ζει και αναπνέει σε αυτά τα μέρη του ιερού προσκυνήματος και όλοι οι πιστοί αναζητούν αυτή τη σύνδεση με τον Θεό, διαμέσου του Αβραάμ. Στο Ισλάμ η

υπακοή στο Θεό είναι το κατεξοχήν ζητούμενο. Ο Αβραάμ, όπως και κάθε μουσουλμάνος, αποτελεί παράδειγμα υποταγής στο θέλημα του Θεού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Στο παρόν άρθρο συμβουλευτήκαμε την εξής βιβλιογραφία: Για τα κορανικά χωρία χρησιμοποιήσαμε το αραβικό κείμενο της έκδοσης του Καΐρου και τις δύο ελληνικές μεταφράσεις του Γεράσιμου Πεντάκη και την έκδοση του Ι. Λάτση: Al-Mushaf al-sharîf, Κάιρο, Matba' a al-Amîriyya, 1344H/1925. - *Το Κοράνιον, ήτοι η αληθής οδός και η θεία Αποκάλυψις*, μτφρ. από το αραβικό πρωτότυπο από τον Γ. Ι. Πεντάκη, δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, Α. Κωνσταντινίδης, Αθήνα, 1886. Νέα έκδοση Ελευθερουδάκης, Αθήνα, 1928. - *Το Κοράνιον, έκδ. και μτφρ. με χρηματοδότηση και πρωτοβουλία του Ι. Λάτση και υπό την επίβλεψη της Μαριάννας Λάτση*, 1978, ²1987. Η μετάφραση έγινε με την φροντίδα των καθηγητών του πανεπιστημίου του al-Azhar, Abdul Galil Shalaby, Abdul Muhayamin Alfiqi, Saad el-Sayd Omar, D. Abdul Azim Muhammad, D. Alya Hanafy, D. Ahmad Itman, D. Fatih Hashim, Mahmoud Khalifah.
- Υπομνήματα*: Al-Tabarî (Muhammad ibn Jarîr, 839-923 μ.Χ.), *Jâmi' al-bayân fî Tafsîr al-Qur'ân*, 10 τόμοι, Κάιρο, 1321H/1903, Bûlâq, 1322-1330H.
- Συλλογές παραδόσεων (Hadîth)*: Al-Bukhârî, *Sahih*, τόμ. I-IX, Bûlâq, 1311-1313H, Κάιρο, 1351H/1932. *Sahih= Recueil des Traditions Mahométanes* (éd. L. Krehl), 1-3, Leyde, 1862-1868. Επίσης *Sahih*, τόμοι 4 από Th. H. Juynboll, Leyde, 1907-8. Γαλλική μετάφραση el-Bokhârî, *Les traditions islamiques traduites de l'arabe par O. Houdas et W. Marçais*, 1-4, Paris, 1903-1914.
- Για το *Βιβλίο των Ιωβηλαίων*, την *Αποκάλυψη του Αβραάμ* και για τα Απόκρυφα γενικώς της Παλαιάς Διαθήκης βλ.: Paul Riessler, *Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel*, übersetzt und erklärt von Paul Riessler, Augsburg 1928, επανέκδοση 1967. - E. Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, 1-2, Tübingen 1900, επανέκδοση 1921. - Henry Charles, *The Apokrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, 1-2, Oxford 1913.
- Λοιπά Βοηθήματα*: Esposito John L., ed.-in-chief. *Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, 4 vols, New York Oxford University Press, 1995. Του ιδίου, *Islam the Straight Path*, 3^η εκδ. N.Y.: Oxford University Press, 1998. - Gibb H.A.R. & Kramers J.H., *The Encyclopedia of Islam*, 2^η εκδ. (Leiden: E.J. Brill, 1954) - Ζιάκας Γρ. Δ., *Ιστορία των Θρησκευμάτων Β' Το Ισλάμ*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, ¹1983, ²1997, 2001. Του ιδίου, «Perspective of Co-operation and Participation between Muslims and Christians on the eve of the New Century», *8th Muslim-Christian Consultation*, 3-5 Ιουνίου 1997, Κωνσταντινούπολη, Chambésy-Switzerland, 1997. - Του ιδίου, «Possibilities of Cooperation and Participation in the Dialogue for Peace and Freedom between Christians and Muslims on the Eve of the third millennium», στο *Mélanges offerts à Asterios Argyriou* (Collection « Etudes grecques », Strasbourg, 2000), p. 377-397. Speyer Heinrich, *Die biblischen Erzählungen im Koran*, 3. unv. Aufl. Hildesheim-New York 1971.